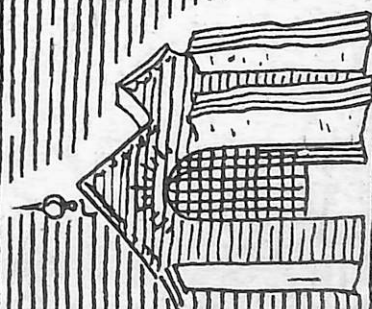
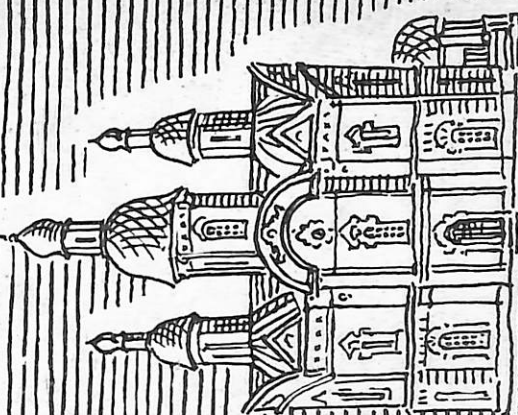
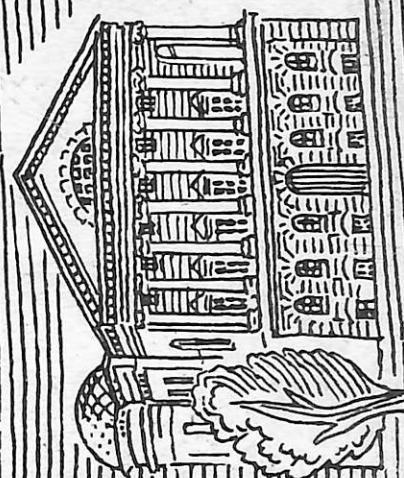
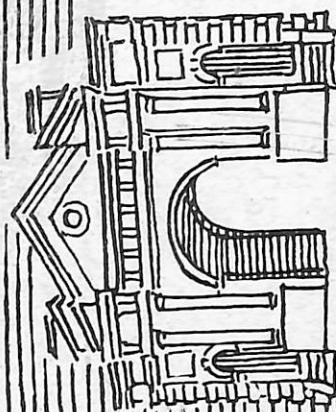
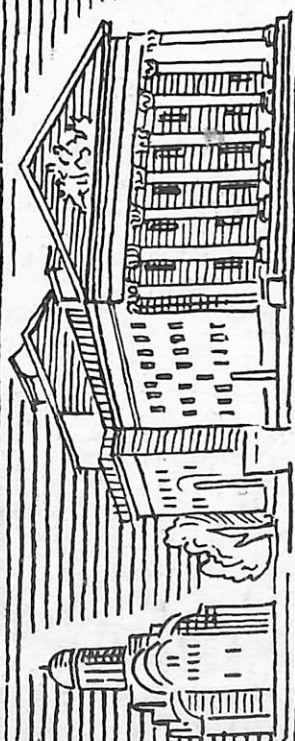
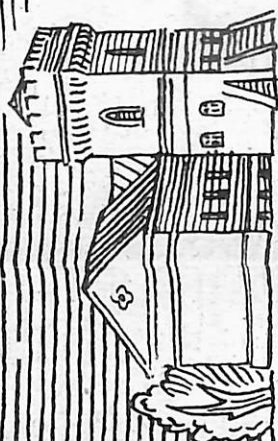
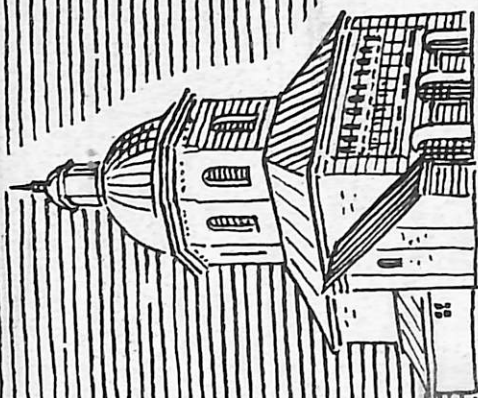

М. В. ЗУБЕНКО-ЦАРЬОВА

ЧАРІВНА ПОДОРОЖ

(Історико-архітектурний нарис)

ВИДАВНИЦТВО «БУДІВЕЛЬНИК»
Київ — 1972

72С(С2)
3—91

УДК 725.945

Зубенко-Царева М. В.

Увлекательное путешествие. Киев, «Будівельник», 1972, стр. 56.

В брошюре рассказывается о Чернигово-Северской земле — живописном уголке Советской Украины со славным прошлым, героическим, трудовым настоящим и светлым будущим.

Автор повествует о прекрасных историко-архитектурных памятниках этого края, необыкновенных способностях, неисчерпаемом творческом мастерстве наших далеких предков, жизни и культуре минувших столетий, о социалистических преобразованиях на древней и вечно юной украинской земле.

Брошюра рассчитана на архитекторов, искусствоведов, историков, а также представляет интерес для студентов архитектурных вузов, туристов, широкого круга читателей.

2—8—4
267—71М

ВСТУП

Прекрасна земля українська: неозорі поля, голубі річки, ліси, сучасні села і міста, давньоруські оновлені міста з історичними спорудами неповторної краси — все це викликає патріотичну гордість у радянських людей, щире захоплення в численних туристів і гостей.

У великій культурній спадщині минулого особливе місце посідає архітектура — кам'яний літопис світу. В пам'ятках архітектури закладено силу таланту, високу художню культуру наших далеких предків. Століттями український народ створював свою національну архітектуру, яка увійшла в скарбницю світового мистецтва.

Радянські люди пам'ятають, з якою ненавистю фашисти знищували на нашій землі архітектурні пам'ятки і все, що складає нашу матеріальну культуру. Партія і уряд приділяють велику увагу збереженню пам'яток старовини. На Україні створено спеціальні науково-дослідні реставраційні майстерні, які відновили сотні унікальних архітектурно-художніх пам'яток.

Іноді виникає питання, чому в книгах про давньоруську архітектуру згадуються тільки церкви та інші культові споруди? Тому що культові споруди зводились з найкращого дерева, цегли або каменю, в сприятливих для їх збереження умовах — на підвищеному пагорбі, в оточенні високих дерев тощо. Таким чином, вони були ніби «застраховані» від пожеж і природних руйнівних причин. Крім того, оскільки в середні віки церкви зосереджували навколо себе всі види прояву ідеології й культури, їх будували кращі народні майстри, архітектори, художники, теслярі. Саме з цих причин до нашого часу зберег-

лися культові споруди, які зараз є прикладом будівельної майстерності минулого.

...Чернігово-Сіверське князівство займало територію в басейні Десни і її приток. Вся ця територія належала племені сіверян. Головними містами Чернігово-Сіверської землі були Чернігів, Новгород-Сіверський, Любеч, Путивль та інші.

Розвиток феодальних відносин сприяв об'єднанню слов'янських князівств і утворенню могутньої Східнослов'янської держави — Київської Русі. Шляхом прийняття християнства (988 р.)

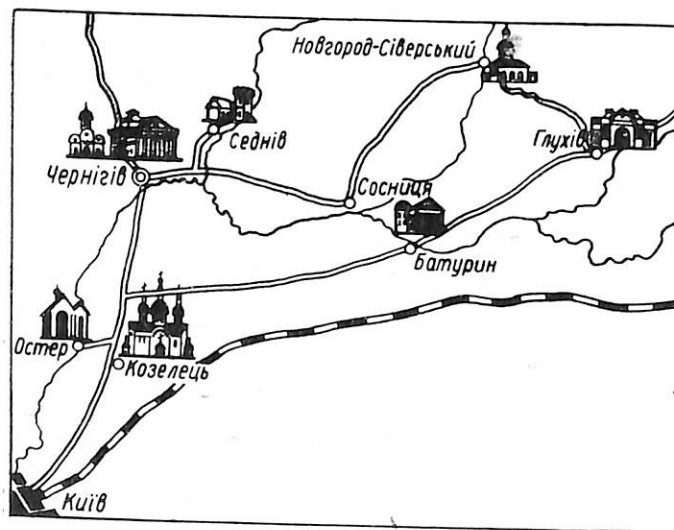

Схема маршруту подорожі.
Схема маршруту путешествія.

Володимир Великий утвердив непорушність влади князя і зміцнив централізовану владу. Та після кончини Володимира сини його розпочали міжусобну боротьбу за уділи. В цій боротьбі вони використовували навіть половців, які спустошували руські землі.

У самостійне князівство Чернігово-Сіверська земля виділилася після смерті Ярослава Мудрого, коли вона дісталася його сину Святославу.

В 1097 р. після тривалих сутичок між князями за уділи Чернігово-Сіверщина була визначена вотчиною синів Святослава — Олега і Давида.

В XII ст. Чернігово-Сіверська земля поділяється на два князівства — Чернігівське і Новгород-Сіверське, які в свою чергу розділяються на уділи: Козелецький, Путивльський, Рильський, Трубчевський та ін.

В період міжусобиць і роздрібненості кожне феодальне місто напередки забудовувалося, що створювало умови для розвитку місцевих архітектурних стилів.

Так, наприклад, в архітектурні споруди Чернігова того часу зодчі ввели різноманітні білокам'яні деталі; фасади споруд прикрашали керамічними виробами, фігурною цеглою різних кольорів тощо.

На початку XIII ст. Сіверське князівство настільки зміцніло, що деякий час його князі володіли Києвом, Переяславом, Володимир-Волинським та іншими містами.

У першій половині XIII ст. на роздроблену Русь насуналась страшна навала — татаро-монголи. Навіть у цей тяжкий час не порозумілися руські князі, кожен дбав лише про свої володіння.

1224 р. назавжди залишиться в пам'яті поколінь як рік, коли вирішувалася доля давньоруської держави. Князі вирушили назустріч орді і прийняли бій біля річки Калки, яка впадає в Азовське море. Три дні і три ночі точився запеклий бій. Дивувалися героїзму русів монгольські хани, дивувались і лютували, бо їх військо, ніби сніг від весняного сонця, тануло під мечами руських воїнів. Наприкінці третього дня монголи запропонували укласти мир. Після прийнятої угоди руські війська почали відступати. І тоді монголи зрадницьки вдарили їм у спину.

Скорботні слова записав у свою книгу літописець про загиблих синів землі Руської. Одних киян полягло на полі брані

більше десяти тисяч. Поклали свої голови князі Київський, Чернігівський і Новгород-Сіверський.

Чернігово-Сіверська земля, як і інші руські землі, потрапила у васальну залежність від Золотої Орди. Золота Орда обирала васалами лише тих руських князів, які цілком їй підкорялися. За висловом Карла Маркса, монгольське нашествя не тільки давило, а й висушувало душу народу.

В XIV ст. на Русь вдерлись зміцнілі литовські феодалі. Чернігово-Сіверщину захопив литовський князь Ольгерд близько 1356 р.

XIV—XV ст. відзначилися поступовим зміцненням молоді Московської держави. Окремі князівства Північно-Східної Європи почали об'єднуватись навколо Москви. Для пригнобленого українського і білоруського народів Москва стає надією визволення.

На землях сіверських, що безпосередньо межували з Московською державою і не втрачали зв'язків з братнім російським народом, Литві довелося укріплювати захоплені міста, тримати військо. Все одно в 1500 р. сіверські князі, які володіли Черніговом, Стародубом, Любечем, Новгородом-Сіверським, перейшли на бік Москви. Тоді ж почалась війна Литви з Росією, яка тривала до укладення перемир'я в 1503 р. До Російської держави відійшла, крім невеличкої смуги біля Остра, вся Чернігово-Сіверщина.

Російська держава перетворила Чернігів в укріплений прикордонний пункт. На місці старовинних укріплень було споруджено фортецю з баштами, бійницями і великими гарматами.

В місті ожили ремесла, торгівля. Розгорнулось будівництво громадських і власницьких споруд. Проводилась реставрація храмів, монастирських комплексів — кам'яних свідків минулого.

Визвольна війна українського народу проти польсько-гноблення, яка почалася в 1648 р., була палко підтримана усім народом. Видатний військовий і державний діяч Богдан Хмельницький розумів, що подолати загарбників можливо лише з допомогою братнього російського народу і звернувся з листом до російського царя.

1 жовтня 1653 р. Земський собор у Москві прийняв рішення про возз'єднання України з Росією.

25 грудня 1654 р. Переяславська рада теж прийняла рішення про возз'єднання України з Росією. А 28 січня 1655 р. чернігівці присягли на вірність Росії.

В справедливій війні проти польсько-шляхетських загарбників український народ брав найактивнішу участь.

Після возз'єднання України з Росією створилися сприятливі умови для економічного і культурного розвитку України і, зокрема, Сіверських земель. Розвивається промисловість, сільське господарство, торгівля. Забудовуються і розростаються міста.

...Про архітектурні пам'ятки України написано чимало книжок, але цікавіше побачити їх на власні очі. Помандруємо ж на Чернігово-Сіверщину, яка пишається не тільки своєю старовиною, а й новим соціалістичним надбанням.

Старовинний Чернігівський шлях приведе нас у Козелець. В давні часи шлях було вкрито клінкерною цеглою червоного і білого кольору. Він, немов стріла, обсаджений велетенськими сріблястими тополями й кучерявими вербами...

Сьогоднішній Козелець — один з найбільших районних центрів Чернігівської області. На його території, площа якої 2600 квадратних кілометрів, 43 колгоспи, 3 радгоспи, багато підприємств, учбові заклади.

Знайомлячись з Козельцем, турист знайде в ньому і сучасний кінотеатр, і універмаг, і книгарні, і багато інших побутових і культурно-освітніх установ.

На центральній площі трудящі спорудили пам'ятники батькам і дідам, які віддали життя за Радянську владу. Вклонімося ж славним богунцям і тарашанцям, які під командуванням Миколи Щорса билися на смерть з петлюрівськими бандами.

У Козельці народилися генерал Радянської Армії учасник громадянської і Великої Вітчизняної воєн Е. П. Журавльов, відомий радянський вчений, доктор медичних наук, професор В. О. Неговський, який працює над проблемою продовження життя людини.

В роки Великої Вітчизняної війни в Козельці діяли підпільний райком партії і окремих партизанський загін.

З давніх часів Козелець був значним укріпленням пунктом у боротьбі українського народу проти панської Польщі.

Ще наприкінці XIX ст. можна було бачити залишки кріпосного валу, який починався на північно-західному боці Вознесенської церкви від річки Остер, далі — вздовж річки Карашні

до Великого київського шляху, потім під прямим кутом повертав вздовж ярмаркової площі і знову підходив до річки Остер.

До наших днів в Козельці зберігся собор Різдва Богородиці, споруджений архітекторами росіянином А. В. Квасовим і українцем І. Г. Григоровичем-Барським. Вони залишили на українській землі багато видатних архітектурних пам'яток, серед яких собор Різдва Богородиці посідає одне з перших місць.

Козелець.
Кінотеатр «Ювілейний».
Козелець.
Кінотеатр «Юбилейный».

Квадратний у плані собор має чотири внутрішні опори з напівкруглими апсидами, які підходять з усіх боків. П'ять бань стоять на барабанах з великими вікнами, через які в інтер'єр вливається багато світла. Масив храму розчленований. Вражають монументальність і контраст горизонтальних та вертикальних членувань на всій площі. Завдяки архітектурним деталям — пілястрам, карнизам, рустам, капітелям і орнаментом вся споруда сприймається як витвір ювелірного мистецтва.

Як тільки піднімемось по сходах на півкруглий ганочок, перед нами постає величний інтер'єр. Звідси нас захоплює урочистість різьбленого іконостасу — композиційного акценту всього інтер'єру.

Тло іконостасу синього кольору, а білі й золоті прожилки на ньому роблять його схожим на дивовижний мармур.

Зараз у соборі працюють українські реставратори, щоб обновити і зберегти для майбутніх поколінь славу далеких предків.

Значний інтерес являє собою колишня полкова канцелярія — архітектурна пам'ятка XVIII ст.

В той час Лівобережна Україна поділялась на полки і сотні, що об'єднувало адміністративну владу з військовою. Управління київського полку зна-

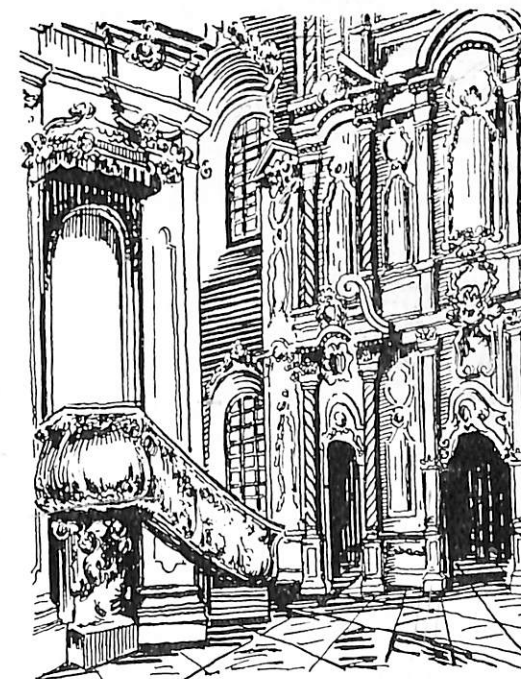
Козелець.
Собор
Різдва Богородиці.
1752—1763 рр.
Інтер'єр фасаду.

Козелець.
Собор
Рождества Богородицы.
1752—1763 гг.
Интерьер фасада.

ходилося у Козельці. Спочатку полкові канцелярії розміщувалися в звичайній хаті, а з укріпленням влади козацької старшинської верхівки, яка поступово об'єднувалась з російським дворянством, почали будувати кам'яні канцелярії і житлові приміщення.

Архітектор Таранущенко, посилаючись на вивчені ним матеріали і обстеження Київської полкової канцелярії, твердить, що будівництво Козелецької полкової канцелярії починав А. В. Квасов, а закінчував український архітектор

І. Г. Григорович-Барський. Та й зовнішнє оздоблення Козелецької полкової канцелярії нагадує деталі оформлення 4-го корпусу Києво-Печерської лаври, яка належить І. Г. Григоровичу-Барському (ці деталі Козелецької полкової канцелярії показано і в кресленнях 1781 р.).

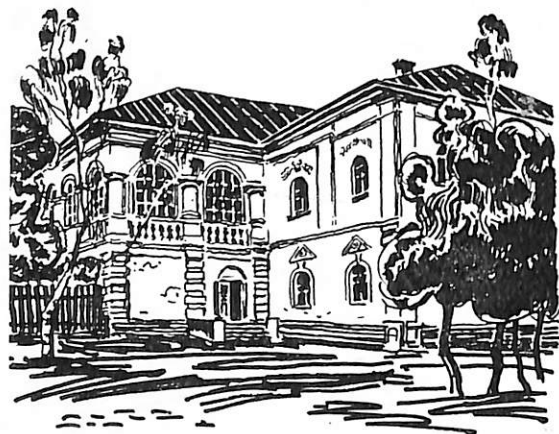
Козелець.
Собор
Різдва Богородиці.
1752—1763 рр.
Інтер'єр.

Козелець.
Собор
Рождества Богородицы.
1752—1763 гг.
Интерьер.

Козелецька полкова канцелярія — двоповерховий будинок, споруджений з такої ж цегли, як і собор Різдва Богородиці, з глибокими підвальними приміщеннями. За планом — прямокутник, що складається з двох квадратів. Голловним фасадом орієнтований на схід. Накреслений до перебудови 1781 р. дах був значно вищий, крутіший.

Будівля вдало вписується в навколишній пейзаж, вражає своєю красою, гармонійністю.

Недалеко від Козельця вздовж автомагістралі Київ — Ленінград простяглося старовинне село Лемеші. Тут, на краю села на пагорбі височить дивна за архітектурою церква. Центральне приміщення має короткі рамена, до яких з чотирьох боків примикають трохи вужчі, напівкруглі апсиди. Церква суворо симетрична, всефасадна. Пілястри, наличники вікон, грані рамен центрального

Козелець.
Полкова канцелярія.
1740—1760 рр.

Козелець.
Полковая канцелярия.
1740—1760 гг.

об'єму створюють силует стовпоподібної споруди. Іконостас і деталі його прикрас, на жаль, не збереглися. Апсиди-конхи завдяки невеликим розмірам ще більше підкреслюють велич основного приміщення.

Не можна не погодитись з Г. Н. Логвином щодо інтер'єру церкви в Лемешах, що «...сила емоційного впливу... досягнута в основному за рахунок дуже вдало знайдених пропорцій окремих частин — конх, вікон, дверей, центрального об'єму і бані — та їх гармонійного злиття в єдиному задумі, головному мотиві — висотно розкритому просторі, спрямованому на створення будівлі урочистої і величавої».*

Лемеші — красиве і оновлене село. Усюди добротні будинки колгоспників. Влітку вони втопають у садочках і квітах, а восени щедра земля дарує людям соковиті плоди.

* Г. Н. Логвин. По Україні. Київ, «Мистецтво», 1968.

Надвечір вулиці села заповнюються дзвінким сміхом. Після праці на ланах колгоспу імені Жданова — одного з передових у районі — працююча молодь прямує до Будинку культури.

Проїдьмо на Покорщину, найцікавішою спорудою якої є невеликий палац. На жаль, не збереглося його внутрішнє оздоблення: розпис стін, шпалери, кахляні печі.

У XVIII ст. Сіверщина була одним з головних центрів кахляного мистецтва на Україні. Кахлі, що на білому тлі мали синій або коричневий малюнок з жовтою чи зеленою фарбою на біблійські і побутові сюжети, в основному вироблялися на Чернігівщині. Отже, на одній із печей палацу в Покорщині було втілено один сюжет, де, крім фамільних гербів, зображались вельможі в париках, постаті в кафтаніх і чумарках, представники духовенства.

На території збереглася кам'яниця — двоповерхова споруда з підвалом і нішами в ньому. В наземному поверсі на висоті 2,5 м від землі входів немає, мабуть, для безпеки, бо кам'яниці, подібні до цієї, будувалися для збереження майна. Господарі забиралися туди по драбині і входили через закуті залізном двері.

В трьох кілометрах від Козельця, в селі Данівка, на березі річки Остер в XVIII ст. за кошти місцевого населення було споруджено Георгіївський монастир як пам'ятку визволення від польського панування.

Монастир являє собою тринефну п'ятибаневу споруду, прямокутну в плані і нагадує храми часів Київської Русі. В нижній частині вікон немає; вище — вікна без наличників, за формою бійниць. Зовнішні стіни гладкі.

На літографії XIX ст. зображено весь комплекс монастиря. На передньому плані ріка, потім неширока смуга зелених насаджень, а далі кам'яні стіни. Всередині садиби: праворуч — монументальна споруда собору і храм з трапезною, ліворуч — довге двоповерхове приміщення келій ченців. Біля головного входу чотирирусна дзвіниця.

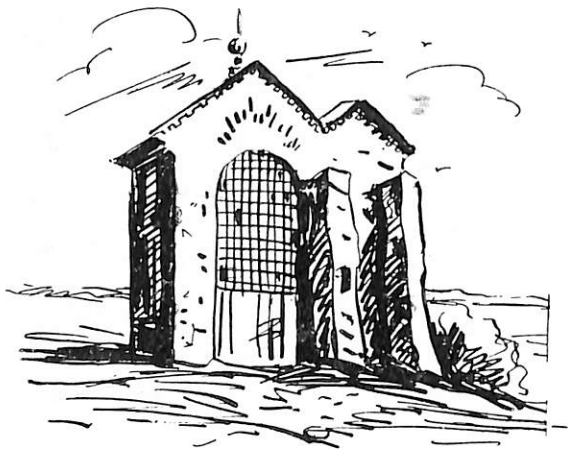
Завітаємо в Остер — старовинне місто, засноване Володимиром Мономахом у 1098 р. За своїм географічним положенням Остер завжди був важливим стратегічним і оборонним пунктом. В ту пору він називався Городець Остерський, або просто «Городець».

У 1136 р. місто перейшло до сина Мономаха Юрія Долгорукого. Залишки «Городця» тих часів збереглися й досі на околиці Остра — Старогородці.

В XIII ст. «Городець» зруйнували татаро-монголи. В XIV ст. виникає нове місто під назвою Остер.

Єдина пам'ятка архітектури — Михайлівська, або «Юр'єва божниця». Ю. С. Асєєв* припускає, що це залишки будівлі, яка могла бути споруджена за часів Володимира Мономаха як каплиця князівського замку.

В апсиді церкви є залишки фрескового розпису, близького до розписів київської художньої школи. При обстеженні кладки стін знайдено знаки на плінфах чернігівських майстрів.

Остер.
«Юр'єва божниця».

Остер.
«Юр'єва божниця».

Тісно пов'язаний з історичними подіями, Остер зазнавав значних руйнувань. Тільки Велика Жовтнева соціалістична революція принесла місту свободу мирного будівництва. Мешканці Остра самовіддано боролись за Радянську владу. Біля Будинку культури, серед зелені міського парку, знаходиться братська могила героїв, які віддали життя за владу Рад, за щастя народу.

В роки Великої Вітчизняної війни тут діяли партизани загону під командуванням Героя Радянського Союзу Ю. О. Збанацького. Звання Героїв Радянського Союзу удостоєні також і уроженці Остра О. М. Овчаров, В. Г. Колесник, Д. І. Коваль.

На Остерській землі в роки Великої Вітчизняної війни поклали голову вірні сини Вітчизни, Герої Радянського Союзу: гвардії капітан М. Винокуров, під-

* Ю. С. Асєєв. Архітектура Київської Русі. Київ, «Будівельник», 1969.

полковник І. Посадський, капітан А. Рибалко, капітан М. Белоножко та інші. Їх імена висічено на обеліску, який височить в центрі міста.

Сьогодні Остер красується не лише новими житловими будинками, школами, технікумом, Будинком культури, кінотеатрами та іншими культурними закладами. Тут працюють великий лісопильний завод, ткацька фабрика, маслозавод, харчокомбінат. Чарівна природа околиць міста, пляж на Десні з прилеглими до нього лісами приваблюють багатьох туристів з усього Радянського Союзу.

Щоб потрапити в Батурин, треба з Чернігівського тракту повернути біля села Копті праворуч. Цей шлях іде через Веретіївку, Лихачів, Борзну. В Борзні зберігся будинок, в якому жив Тарас Григорович Шевченко, коли приїздив сюди в січні 1847 р. Тут він намалював кілька портретів і краєвидів. На будинку встановлено меморіальну дошку.

Тут народився Семен Палій, який очолив визвольну боротьбу українського народу проти шляхетсько-польських загарбників на Правобережній Україні (кінець XVII — початок XVIII ст.).

В кінці XIX ст. в Борзні було створено соціал-демократичну організацію, яка мала свою підпільну друкарню. В цій друкарні* було надруковано працю В. І. Леніна «Що таке «друзі народу» і як вони воюють проти соціал-демократів?» (1904 р.) і розповсюджено серед населення.

Трудівники Борзни брали активну участь і в революції 1905—1907 рр.

Сучасна Борзна — містечко легкої і харчової промисловості. Тут кілька шкіл, технікум, клубів тощо. Працює музей, який створено на громадських засадах.

* Чернігівщина. Путівник-довідник. Київ, Політвидав України, 1967.

Наближаючись до Батурина, ми не можемо відірвати очей від чудового навколишнього пейзажу. Тихо несе свої води задумливий Сейм.

Коли виник Батурин, точно невідомо. Вперше в документах про місто згадується в 1625 р. В ті часи Чернігово-Сіверськими землями володіла пансько-шляхетська Польща. Щоб запобігти народній смуті, шляхетсько-польський уряд вживає заходів до приборкання волелюбного козацтва.

За описами XVII ст. в Батурині були земляно-дерев'яні укріплення з багатьма вежами, валами, ровами. Фортецю оточували дерев'яні стіни.

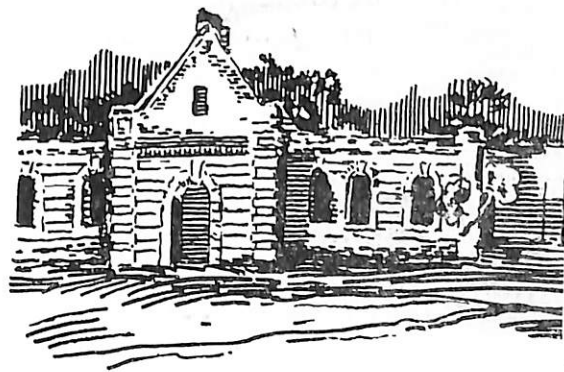
Возз'єднання України з Росією мало прогресивне значення для економічного і культурного розвитку Чернігово-Сіверщини і всіх звільнених земель. Вже в другій половині XVII ст. починають інтенсивно розвиватися сільське господарство, промисли, торгівля. Зростає будівництво в містах і населених пунктах. Поруч з цим починає перероджуватися козацька верхівка, яка прагне за будь-яку ціну одержати від російського трону дворянське звання і право експлуатувати свій народ нарівні з українськими і російськими феодалами. Це особливо відзначається в часи гетьманства Мазепи, який на той час був одним з найбагатших феодалів України.

З історичних джерел відомо, що Мазепа жив не в самому Батурині*, а в двох верстах від колишньої фортеці в розкішному палаці. Садибу гетьмана оточували укріплені вали і збоку міста — глибокий рів. Зайти на територію можна було лише через міст, який суворо охоронявся. На валах стояли гармати.

* Историко-статистическое описание Черниговской епархии. Т. 1, 1870.

В. Кочубей — один з видатних представників української козацької старшини, генеральний суддя, навпаки, жив у самому Батурині*. Ми ознайомимося з залишками його будинку, який ретельно оберігається державою як пам'ятка історії й архітектури.

Яким будинок був при житті В. Кочубея, уявити важко, тому що, мабуть, з метою збереження стіни його в XIX ст. було обкладено новою цеглою. Під

Батурин.
Залишки будинку
В. Кочубея.

Батурин.
Остатки дома
В. Кочубея.

цією цеглою поховано старовинну кладку стін XVII ст. За архітектурними даними, будинок являє собою збільшену за розміром хату, під якою розташовано льох з нішами господарського призначення.

Від залишків будинку В. Кочубея попрямуємо до палацу останнього гетьмана України Кирила Розумовського.

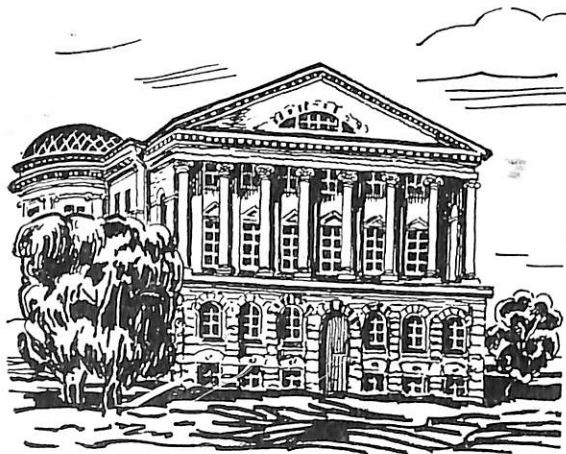
На фоні одноповерхових сучасних будинків стоїть урочистий палац. Йому б стояти на центральній вулиці міста, а не серед поля. В чому ж справа?

Кирило Розумовський, оселившись в тимчасовому дерев'яному палаці, викинув з Петербурга кращих зодчих, щоб створити з Батурина «другий Петербург».

Палац Кирила Розумовського стоїть на підвищеному плато долини річки Сейм. Обабіч він мав два флігелі, що сполучалися з головним будинком галереями. Головний корпус, де зараз завершуються реставраційні роботи,

* Историко-статистическое описание Черниговской епархии. Т. 1, 1870.

споруджено з цегли і каменю, завезеного в Батурин з-під Новгорода-Сіверського. В плані палац прямкутий, майже квадратний, а за формою наближається до куба з двома напівкруглими виступами, які прилягають з боків симетрично. Головний фасад прикрашає восьмиколонний портик іонійського

Батурин.
Палац
Кирила Розумовського.
1799—1803 рр.

Батурин.
Дворец
Кирилла Розумовського.
1799—1803 гг.

ордера, який поставлено на міцний рустований перший поверх. Іонійські колони виконано з великою майстерністю.

Якщо піднятися на другий поверх східного фасаду, відкривається чудовий краєвид на заливні луки, срібну стрічку ріки і сині, далекі ліси.

Автором проекту палацу вважається видатний петербурзький архітектор Ч. Камерон.

За роки Радянської влади Батурин перетворився у впорядковане селище міського типу. Тут не залишилось жодної хати, в якій жила біднота до Великої Жовтневої соціалістичної революції. Красива природа і річка Сейм приваблюють у Батурин багатьох туристів.

ГЛУХІВ

Ніде так яскраво не відбивається етнографічний кордон між Росією і Україною, як на Глухівщині. Про це образно написав у своїй книжці «По равнинам Десны и Сейма» відомий вечний-мистецтвознавець М. П. Цапенко: «...пересекая этот рубеж по шоссе, нельзя не удивляться резкому и внезапному изменению природного ландшафта. Это особенно удивительно потому, что этническая граница между украинцами и русскими не имеет ярко выраженной определенности. И в старину, и теперь в пределах России в пограничных с Украиной районах проживает много украинцев... на Украине живет много русских. И говорят здесь на своеобразном русско-украинском языке...»

Но природа куда более определенно выражает эту границу. В России — вытянутые вдоль дорог... темные деревянные избы, растительности в деревнях мало..., к самым деревенским околицам примыкают леса... Мелькают... стволы милых русских березок.

Но за час езды на автомашине, как по волшебству, все меняется. Украинские села раскинуты широко... буквально утопают в зелени, ...всюду вишни, тополя, по низинам — верба, а около белых хат — малявы всех цветов»*.

Квітує старовинна глухівська земля...

Вперше про Глухів як місто Чернігівського князівства згадується в Іпатіївському літописі під 1152 роком.

З XIII ст. Глухів — удільне князівство, де княжив син Михайла Чернігівського (замордованого татарами) Сімеон. Уділом володіли Сімеон, син Сімеона — Михайло і син Михайла — Сі-

* М. П. Цапенко. По равнинам Десны и Сейма. М., «Искусство», 1967.

міської забудови, він розвинув центральну частину споруди в висоту. Якщо відкинути прибудований пізніше західний притвор, перед нами стане урочистий висотний монумент.

Маси храму нарастають уступами, тягнуться вгору, поступово зменшуючи свої розміри, і завершуються похилою покрівлею, на якій стоїть восьмикутний витончений барабан з тонкими пілястрами, завершений барочною банею.

Глухів.
Тріумфальна арка.
1785 р.

Глухов.
Триумфальная арка.
1785 г.

Внутрішнє планування приміщення тісно пов'язане з зовнішнім виглядом споруди. Назколо центральної хрестової в плані частини з короткими відгалуженнями зодчий групує маленькі апсиди-конхи, які допомогли збільшити площу храму.

Інтер'єр Преображенської церкви охоплюється увесь зразу і вражає нас музикальною злагодженістю архітектурних деталей без зайвих прикрас.

Вознесенська церква і Тріумфальна арка, яка споруджена за проектом архітектора А. В. Квасова з нагоди відвідання Глухова царицею Катериною у 1766—1769 рр.,— типові зразки класицизму.

Підійдемо спочатку до храму св. Миколи, спорудженого в 1693 р. «кам'яних справ майстром» Матвієм Єфімовим. Церква двічі, після пожеж 1748 і 1784 рр., перебудовувалась, але не втратила кращих рис української архітектури XVIII ст., народженої в період визвольної війни українського народу проти шляхетської Польщі.

Глухів.
Миколаївська церква.
XVII ст.

Глухов.
Николаевская церковь.
XVII в.

Первісна споруда була трибаневою. Три приміщення (восьмикутна апсида, центральне приміщення, прямокутний притвор) з'єднано, як зруби в дерев'яних церквах, по поздовжній осі схід-захід. Кожне з них являє собою баштоподібний об'єм з простором, відкритим знизу до верху. Бані мають по два за-

ломи. Перехід по вертикалі від одного об'єму до другого здійснюється покрівлею м'яких вигнутих контурів, яка підготувала логічне завершення в вигляді барочних (грушоподібних) бань.

До наших часів церква збереглася в дещо перебудованому вигляді. В 1871 р. знято баню над притвором і збудовано високу дзвіницю, яка не гармонує з основною масою храму. Церква св. Миколи оберігається державою як цінна архітектурно-історична пам'ятка.

Хоч соборною церквою була Троїцька, та всі урочисті й ділові збори проходили у Миколаївській церкві. Саме тут збиралися козаки і мешканці Глухова, щоб затаврувати зраду Мазепи.

4 листопада 1708 р. в місто прибув Петро І. Він очолив проведення виборів нового гетьмана І. Скоропадського. Одночасно цар використав обурення народу вчинком Мазепи для пропаганди проти виникнення нових змов з боку зажерливої козацької верхівки. Про ці події О. С. Пушкін писав у «Полтаві»:

«И весть на крыльях полетела.
Украина смутно зашумела;
Он перешел, он изменил,
К ногам он Карлу положил
Бунчук покорный. Пламя пышет,
Встает кровавая заря
Войны народной.

Гремит анафема в соборах,
Мазепы лик терзает кат.
На шумной раде, в вольных спорах
Другого гетмана творят».

У примітках до поеми О. С. Пушкін цитує журнал Петра І:

«8-го числа приехали в Глухов киевский, черниговский и переяславский архиепископы.

А 9-го дня предали клятве Мазепу оные архиереи публично; того же дня и персону (куклу) оного изменника Мазепы вынесли и, сняв кавалерию (которая на ту персону была надета с бантом), оную персону бросили в палачевские руки, которую палач, взяв и прицепя за веревку, тащил по улице и по площади даже до виселицы, и потом повесили.

В Глухове же 10-го дня казнили Чечеля и прочих изменников...» *.

В Глухові Петро І видав указ про негайне повернення з заслання полковника С. Палія (який незважаючи на старість взяв участь у Полтавській битві) і

* В. К. Ткаченко. Глухів. Харків, «Прапор», 1968.

звернувся з маніфестом до українського народу, закликаючи на боротьбу проти шведських інтервентів. Царський уряд утворив у Глухові Малоросійську колегію, яка здійснювала функції часом необ'єктивного наглядача за діяльністю генеральної старшини.

Указом Сенату від 28 червня 1748 р. перепланування і забудова Глухова провадилися відомими архітекторами І. Мергасовим і А. В. Квасовим. За цим планом головні вулиці Глухова мали бути прямолінійними, широкими. В центрі міста мали розташуватись урядові будинки й храми. Далі — будинки чиновників, козацької старшини, купців.

Видатним творінням А. В. Квасова є будинок Малоросійської колегії (1768—1782 рр.).

Будинок Малоросійської колегії являє собою триповерхову споруду у вигляді букви «П». Довжина головного корпусу понад 140 м. Оскільки приміщення за призначенням повинно було забезпечити розташування кількох канцелярій, то архітектор поділив його на ізольовані секції.

Значення споруди для другої половини XVIII ст. переходило межі Глухова, оскільки будинок колегії поклав початок будівництву великих громадських споруд. Малоросійська колегія була першим адміністративним об'єктом такого розміру на Лівобережній Україні. Доля цієї споруди виявилась нещасливою. Пожежа 1784 р. не обминула і її. Залишився лише перший поверх.

В 40-х роках XIX ст. Глухів відвідав Т. Г. Шевченко. У своєму щоденнику великий Кобзар записав: «Улицы были почти сухи, и я пошел шляться по городу, отыскивая то место, где стояла знаменитая Малороссийская коллегия и где стоял дворец гетмана Скоропадского... Но где же эта площадь? Где этот дворец? Где коллегия со своим кровожадным чудовищем — тайною канцелярией? Где все это? И следу не осталось! Странно! А все так недавно, так свежо! Сто лет каких-нибудь мелькнуло...» *

Так сто років тому від старовинного Глухова мало що залишилося. Та Глухів не занепадав. Вигідне географічне положення на великому торговельно-му шляху, розвинені ремесла (шевське, кравецьке, гончарне, столярне), майстерні по виробництву гармат, церковних дзвонів, різного посуду — все це створювало умови для розвитку торгівлі й будівництва.

До наших часів дійшли імена майстрів ливарної справи. Так, майстер Миколай відлив три дзвони для Преображенської церкви. Гармати з міді виливали

* Т. Г. Шевченко. Собрание сочинений. Т. V. М., Гослитиздат, 1949.

Йосип Балашевич з сином Карпом. Відлита ними в 1692 р. гармата стоїть у Центральному військово-морському музеї в Ленінграді. Ствол гармати прикрашено фігурою коня, сценами полювання і рослинним орнаментом. На казенній частині — герб гетьмана Мазепи, який, де тільки міг, ставив свій герб.

Гармата, відлита Глухівським майстром Карпом Балашевичем у 1705 р., нині стоїть на території Московського кремля, проти головного входу до Палацу з'їздів. Ще одна зберігається в Чернігівському історичному музеї.

Щодо духовного життя, то мешканці Глухова здавна відрізнялися любов'ю до рідної культури, мистецтва.

В 50-х роках відкрився Глухівський театр, який мав свою хорову капелу, оркестр. З капели вийшло чимало відомих співаків.

Першу на Україні і в Росії музично-хорову школу теж було засновано в Глухові. В цьому учбовому закладі здобували освіту уроженець Глухова відомий композитор Д. Бортнянський, Г. С. Сковорода та інші.

Великі разючі зміни відбулися на стародавній глухівській землі за роки Радянської влади. Не побачите ви вже похилої під соломою бідняцької хатинки, схудлого, змореного на панщині селянина, який мусив кидати голодних дітей і працювати на панському полі, гетьманському подвір'ї або в маєтку якогось царського чиновника.

На початку XX ст. Глухів був звичайним провінціальним містом. Та він не залишився осторонь жорстокої боротьби проти царизму і буржуазно-поміщицького ладу.

Соціал-демократична група створилася в Глухові у 1905 р. Її ядром були робітники і студенти учительського інституту, які вели пропаганду серед робітничих мас з допомогою Чернігівської групи РСДРП, де з газети «Іскры» на гектографі передруковувались прокламації. Пропаганда мала також великий вплив і на селянські маси.

Навесні 1905 р. на вулицях міста вперше залунала «Марсельєза». Студенти, серед яких був Степан Васильченко — майбутній відомий письменник, організували страйк в інституті. Але незабаром його було придушено. Поліція жорстоко розправились з демонстрантами. Керівники страйку змушені були йти в підпілля...

Революційні події 1905—1907 рр. були для Глухова великою школою боротьби проти самодержавства.

Після перемоги Лютневої буржуазно-демократичної революції навесні 1917 р. в Глухові було створено виконавчий комітет громадських організацій.

Поряд з цим існувала міська дума і земська управа. Ці органи не бажали підкорятися виконавчому комітетові.

Завдяки роз'яснювальній роботі більшовиків у Глухові вже в вересні 1917 р. вслід за Сумською, Конотопською та Шосткинською Радами на більшовицькі позиції перейшла і Глухівська Рада робітничих і солдатських депутатів. На бік більшовиків стали й солдати Глухівського гарнізону.

Глухів.
Педагогічний інститут.
Глухов.
Педагогический институт.

Перший Всеукраїнський з'їзд Рад у Харкові (11—12 грудня 1917 р.) проголосив Україну Радянською Республікою і створив перший Радянський уряд — Народний секретаріат.

В грудні ж 1917 р. в Глухові відбувся з'їзд Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів Глухівського повіту, де було прийнято рішення про створення Військово-революційного комітету.

Після важкої боротьби з внутрішньою й зовнішньою контрреволюцією трудящі України при підтримці російського і інших братніх народів одержали велику історичну перемогу — повсюдно встановили Радянську владу.

Розгорталось мирне будівництво. У Глухові, наприклад, почало працювати кілька невеликих підприємств. Дала струм перша електростанція. Перебудували свою роботу учбові заклади, учительський інститут реорганізувався в педагогічний.

В приміщенні театру і робітничих клубах ставилися нові вистави. Багато виникало самодіяльних драматичних, хорових гуртків. Було створено три бібліотеки і краєзнавчий музей.

В роки довоєнних п'ятирічок Глухів відбудувався і став промисловим містом.

Найбільшим підприємством напередодні Великої Вітчизняної війни був завод по переробці трести і виробництву прядива і конопель.

Крім педагогічного інституту, працювали нові учбові заклади: технікум механізації сільського господарства і медичний технікум.

Глухівщина прославилася і своїми садами. Напередодні війни в самому Глухові площа садів складала 50 гектарів.

Вірломний напад гітлерівських загарбників вкрив смертоносним вогнем квітучі сади Глухова. Земля Сіверська застогнала під кованими чоботами фашистських недолюдків.

Боротьбу трудящих Глухівщини проти окупантів очолив підпільний райком КП України в складі: Г. І. Ковальова, І. Д. Клещенко, О. Х. Рум'янцева*. Було створено керівне ядро партизанського загону, до якого ввійшли комуністи О. П. Білявський, П. Л. Кульбака та інші**. 27 січня 1942 р. Глухівський партизанський загін увійшов до складу партизанського з'єднання С. А. Ковпака. Глухівчани брали участь у рейді по Сумській області, під час якого звільнили від окупантів 7 сіл, висадили в повітря мости через річку Есмань.

Фашисти боялися сунутись в навколишні ліси, бо, як самі вказували в звіті командуванню: «На проведені нашими частинами прочісування лісів у трикутнику Крелевець, Путивль, Глухів партизани відповіли сильним форштосом на південь...***»

За мужність і відвагу в боротьбі проти фашистів Радянський уряд нагородив багатьох партизанів Глухівщини орденами і медалями. Одному з членів загону П. Л. Кульбаку було присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Боячись партизанів, фашисти тримали в Глухові кругову оборону. А щоб залякати мешканців міста, на центральній вулиці встановили шибеницю, де страчували радянських патріотів.

Та даремно. В підпільній боротьбі брали участь всі верстви населення. Особливо молодь. Так, актор О. І. Мостіпан з своєю сестрою Ларисою в центрі

* В. К. Ткаченко. Глухів. Харків, «Прапор», 1968.

** Там же.

*** Там же.

міста приймали повідомлення Радінформбюро для розповсюдження серед населення.

Зрадник видав ворогам підпільну групу. Фашистські бузувіри розстріляли кращих представників молоді. Могила героїв з обеліском знаходиться на Вознесеньському кладовищі.

31 серпня 1943 р. Радянська Армія визволила Глухів. Фашисти зруйнували кращі споруди міста, велику кількість підприємств, знищили сади і парки. Та радянські люди не занепали духом. Ще гриміли за околицею гармати, а тру-дяться міста вийшли на відбудову Глухова.

Через три місяці відновили роботу заводи: шкіряний, деревообробний, масляний та ін. Не забували глухівчани і про збереження історичних пам'яток. Місто відбудовувалося, враховуючи раціональні зерна старовинного планування і тягу горожан до садів. Незабаром сади забували ще пишнішим цвітінням і біля нових будинків, і біля пам'ятників героям споконвічної боротьби за щастя народне, і на схилах стародавніх валів, і в передмістях.

У 1960 р. дав першу продукцію завод «Електропанель». Прилади заводу експортуються в Європу, Азію, Африку, Латинську Америку.

У 1961 р. встав до ладу завод агрегатних вузлів, який сьогодні збільшив випуск продукції в три рази.

Маслозавод працює на повну потужність в нових просторах корпусах, обладнаних сучасним устаткуванням. Звідси молочні продукти відправляються в Москву, Ленінград, Харків, Львів та інші міста.

Коноплепереробний завод вийшов на одне з перших місць у республіці. Його потужність зросла більш як в три з половиною рази. Це стало можливим завдяки новому устаткуванню і зростанню продуктивності праці.

На базі колишнього невеличкого Підприємство виробляє щороку понад 7 млн. завод з сучасним устаткуванням. Підприємство виробляє щороку понад 7 млн. банок консервів.

Виросла валяльно-повстяна фабрика, яка випускає добротні валянки і ковпачки.

В цьому незвичайному районному центрі працює Всесоюзний науково-дослідний інститут луб'яних культур, створений в 1944 р.

В місті кожен третій вчиться. Робітничу молодь приходиться здобувати знання в нові, світлі класи. Загін вчителів (порівняно з довоєнним часом) зріс у три рази.

Глухівський педагогічний інститут існує близько 90 років. Він дав країні понад 6 тисяч вчителів. З його стін вийшли відомі діячі культури і науки:

С. М. Сергеев-Ценський (1875—1958) — видатний російський радянський письменник, П. А. Расторгуєв (1881—1939) — доктор філологічних наук, С. В. Васильченко — письменник, один з організаторів страйку 1905 р., О. П. Довженко — видатний український радянський кінорежисер і письменник.

Глухів.
Професійне училище.
Глухов.
Профессиональное
училище.

У місті багато бібліотек. Найбільша районна бібліотека була заснована ще в 1790 р. при повітовій школі. Наприкінці XIX ст. її відвідувало понад 400 читачів. Зараз — в десять разів більше, не враховуючи пересувок, які обслуговують підприємства, установи, учбові заклади тощо. Книжковий фонд бібліотек Глухова складає близько 170 тисяч томів.

За останні роки місто прикрасилося новим приміщенням лікарні, Будинком культури на 450 місць, Будинком культури приміського колгоспу імені Леніна, широкоекранним кінотеатром на 500 місць, автобусною станцією, аеровокзалом. На новій площі в центрі міста встановлено пам'ятник Іллічу.

В 1971 році закінчено будівництво нового клубу, універмагу, головного навчального корпусу медичної школи, гуртожитків для студентів. Розширюється водопровідна мережа, вирішується питання про газифікацію міста. Розквітає старовинний Глухів.

НОВГОРОД-СІВЕРСЬКИЙ

І ось уже далеко позаду Глухів. Під'їжджаючи до Новгорода-Сіверського, згадаймо села Гамаліївку та Вороніж.

Гамаліївка розкинулась на степовому просторі, де в 1702 р. генеральний осавул А. Гамалія заснував невеличкий скит.

При гетьмані Скоропадському Гамаліївка, вже досить велике село, перейшла у його власність. На місці скиту гетьман заснував свій родинний монастир. Будівництво великої кам'яної церкви було закінчено в 1735 р. Храм дуже цікавий своєю архітектурою. В ньому ніби з'єднуються два типи — тринефний з хрещатим, п'ятибанним. Зодчий невідомий. Гетьман хотів увічнити себе помітним знаком у внутрішньому оздобленні храму і тому цокольний ярус було прикрашено гербами Скоропадських. Над цоколем — різьблені позолочені колонки, повиті виноградною лозою з пишними гронами плодів.

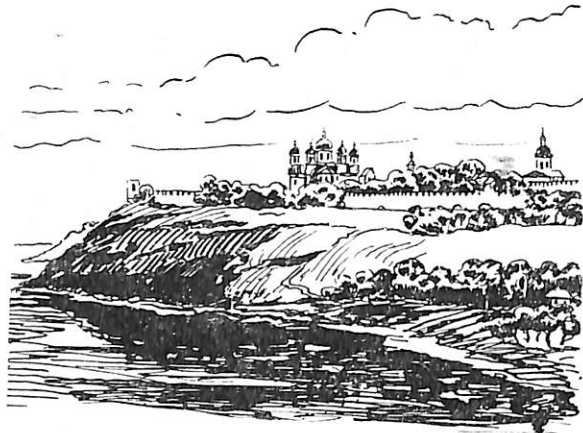
...В південно-західному кутку садиби розташований господарський корпус і келії, а також трапезна і домової церква гетьмана, в якій поховано його з дружиною. Церква — подовжена споруда, а там, де вітар, невисока баня.

У XVIII ст. монастирські приміщення були дуже пошкоджені пожежами. При відбудові значних змін не сталося. Загальний вигляд усього комплексу суворий. Міцні стіни і ворота нагадують скоріше про роль монастиря як укріпленого пункту, а не духовного.

Стіни собору без будь-яких прикрас. Лише головний вхід у храм скромно прикрашено оригінальним сполученням декоративних російських кокошників з українськими візерунками народного прикладного мистецтва.

В історії українського мистецтва архітектурний ансамбль Гамаліївського монастиря займає провідне місце.

Неподалік від Гамаліївки в селі Вороніж є цінна пам'ятка архітектури 1776 р. — Михайлівська церква. Вона являє собою сполучення барокко і класи-

Новгород-Сіверський.
Загальний вигляд
Спасо-Преображенського
монастиря з боку Десни.

Новгород-Северский.
Общий вид
Спасо-Преображенского
монастыря со стороны
Десны.

цизму. Та головне в ній — зовнішнє оздоблення скульптурою у вигляді тематичних горельєфів. Це рідкісне явище для православних храмів взагалі, а на Лівобережній Україні — єдиний приклад.

Храм розташований на вільному місці, що створює можливість оглянути його детально на будь-якій відстані. Г. Н. Логвин припускає *, що автором споруди міг бути І. Г. Григорович-Барський, тому що за планом і архітектурними рішеннями вона нагадує Покровську церкву на Подолі в Києві.

Наш автобус прямує вздовж невеликої річки Шостка. Минаємо село Пирогівку, на нас чекає зустріч з наступним містом. На задеснянських просторах здалека видно високу гору. Це Новгород-Сіверський.

Вперше місто згадується в літопису під 1096 р. Та розкопки свідчать про те, що поселення тут було з найдавніших часів.

Новгород-Сіверський розташований на високому плато правого стрімкого берега Десни.

* Г. Н. Л о г в и н. По Україні. Київ, «Мистецтво», 1968.

Ще до татаро-монгольської навали Новгород-Сіверський був значно забудований. В місто можна було потрапити тільки через в'їзні ворота.

Монголо-татарська навала 1239 р. майже зовсім зруйнувала старовинні архітектурні пам'ятки Новгорода-Сіверського. А вони були прекрасні, про що

Новгород-Сіверський.
Надбрамна башта-дзвіниця
Спасо-Преображенського монастиря.
1670—1699 рр.

Новгород-Северский.
Надвратная башня-колокольня
Спасо-Преображенского монастыря.
1670—1699 гг.

свідчать знайдені залишки храму на території Спасо-Преображенського монастиря.

Колись навколо кам'яної стіни пролягав глибокий і широкий рів, викладений цеглою. Потрапити в монастир можна було тільки через міст, що вів у ний. На випадок тривалої облоги було прорито підземні ходи. Місцеві краєзнавці свідчать, що ці ходи існують і зараз.

Стіна і башти монастиря, зведені десь у 1670—1699 рр. за участю московських майстрів, охоплюють площу понад 5 га. Складені з цегли і вкриті черепицею. Висота стін сягає до 7—8 м.

A black and white line drawing of a church with a large, ornate onion dome and a tall spire. The church has a gabled roof and arched windows. To the right, there is a smaller structure with a cross on top, possibly a bell tower or a separate chapel. The foreground shows a path leading towards the church.

Новгород-Северский.
Петропавловская церковь.
XIV—XVII в.

36

Південний фасад з довгим коридором і великою відкритою аркадою-галереєю створюють винятково красивий, могутній ритм і надають споруді чіткого повторного вигляду. З кожного класу — вихід на галерею. Аркади-галереї, очевидно, перенесено сюди з українського дерев'яного зодчества.

Після перебудови в XIX ст. на західному фасаді було закладено арки і частково перероблено перекриття.

Визначною архітектурною спорудою на території монастиря є Спасо-Преображенський собор (за стилем — класицизм XVIII ст.; архітектор Д. Кваренгі). Споруда п'ятибанева, центрична за композицією. До плану квадратної форми з чотирьох боків примикають ризоліти. На головному фасаді — чотириколонний портик. Бокові ризоліти оформлено чотирма півколонами, з яких середні — напівкруглі, а дві крайні, повторюючи мотив головного фасаду, — квадратні. Бокові входи оригінально розташовані в нішах. Примикаючи до виступу заднього фасаду, апсида оформлена круглими півколонами.

Інтер'єр вражає нас цілісністю композиції. Тут все підпорядковане тектонічній формі. Міцні пілони полегшуються примикаючими до них круглими колонами, які утворюють певний ритм.

Хоч архітектурні достоїнства собору безсумнівні, та споруда все ж таки не вписується в ансамбль навколишніх будов. Витриманий в простих геометричних формах, без прикрас, з суворим класичним портиком і колонадою, храм ніби «давить» на споруди і навіть на весь ландшафт. Мабуть, це сталося через те, що архітектор, створюючи проект, не бачив місцевості на власні очі. Тому й не уявляв собі, де стоятиме його творіння.

Наприкінці XVIII ст. на Україні було збудовано кілька тріумфальних арок, що до певної міри мали значення монументів. З числа таких споруд — Тріумфальна арка у Новгороді-Сіверському, що на перехресті вулиць О. С. Пушкіна і К. Маркса. Вона має спокійні класичні форми. По боках проїзду між парними колонами встановлено герби повітів Новгород-Сіверського намісництва. Стіни арки пофарбовано в жовтий колір, колони — у білий.

Збереглася в місті ще одна цікава пам'ятка архітектури — дерев'яна Миколаївська церква. Час будівництва її значиться під 1760 р. на місці старовинної кам'яної церкви 1086 р. За переказами в давні часи тут стояв якийсь ідолопоклонницького бога.

Миколаївська церква споруджена на відкритому до крутого берега Десни місці. Під час перебудови в 1820 р. було знайдено камінь, на якому вказано дату закладки храму — 1086 р. і найменування — «Заградський», тобто за міським валом.

В сучасній споруді до бокових відгалужень прибудовано чотириколонні портики з трикутними фронтонами.

Двері, що ведуть у храм, мають зрізані кути. Бокові приміщення низенькі,

стелі плескаті, як в українській хаті, з різьбленим сволоком і балками. Центральне приміщення церкви осяяне яскравим світлом, яке впливається через вікна, розташовані в усіх трьох ярусах восьмерика.

До наших днів збереглося і приміщення колишньої гімназії. Це архітектурна пам'ятка 1808 року. Тепер тут міститься школа-інтернат. Її значно розширено за рахунок спорудження нового корпусу.

В гімназії вчилися М. О. Максимович — фольклорист і історик, який написав відому науково-природничу книгу для народу. Його збірка «Малоросійські пісні» була високо оцінена О. С. Пушкіним.

У 30-х роках XIX ст. в Новгород-Сіверській гімназії вчився великий педагог К. Д. Ушинський, який віддав 30 років життя проблемам педагогіки.

В 1871 р. Новгород-Сіверську гімназію закінчив М. І. Кибальчич — активний революціонер-народник, винахідник.

...Після Великої Вітчизняної війни підприємства міста значно розширені й устатковані передовою технікою. Діють великий вапнозавод, кілька підприємств по виготовленню цегли та черепиці, коноплезавод.

Є де й відпочити. Заслуженою похвалою користується місцевий Будинок культури.

В місті багато нових шкіл, дитячих садків, кілька бібліотек, кінотеатрів, робітничих клубів на підприємствах. У народному історико-краєзнавчому музеї зібрано багато цікавих матеріалів, з якими ви можете ознайомитись під час подорожі.

НА ШЛЯХУ ДО ЧЕРНІГОВА

Щоб ознайомитись з пам'ятками архітектури Чернігова, треба виїхати з Новгорода-Сіверського автобусним шляхом через Аздівку, Сосницю, Мену.

Авдіївка — один з найбільших населених пунктів Сосницького району. В 1920 р. тут в колишньому поміщицькому маєтку діяла комуна «Свобода». На базі цієї комуни в 1930 р. організувався перший колгосп, а після нього було організовано ще кілька колективних господарств. Сьогодні вони об'єдналися в одне велике господарство «Прогрес».

Колгосп «Прогрес» — передове господарство, приклад для всього району. Тут вирощують найвищі врожаї зернових, льону, конопель тощо. Є свій цегельний завод, електростанція, інкубаторна станція, Будинок тваринника, агрохімлабораторія. На території колгоспу немає жодної старої хати. В центрі села — сучасні магазини, лікарня, чудовий Будинок культури, середня школа.

Сосниця — найстаровинніше слов'янське поселення. Розташована на правому березі річки Убідь. Назву свою дістала від великих соснових лісів, які оточували ріку з обох боків у давнину.

Войовничі, волелюбні мешканці Сосниці одними з перших приєдналися до рішення Переяславської ради про возз'єднання України з Росією, щоб скинути з своїх плечей ненависних польських панів, які тривалий час володіли Чернігівщиною. У червні 1648 р. повстале населення вигнало з містечка польську шляхту.

Під час Великої Жовтневої соціалістичної революції в Сос-

ниці було створено загін Червоної гвардії. В приміщенні теперішнього сільськогосподарського технікуму розміщувалася перша Рада робітничих і солдатських депутатів.

На вулиці 1 Травня, 18 в хатині, де народився Олександр Довженко, створено меморіальний музей, який став центром культурно-освітньої роботи. Тут провадяться зустрічі з літераторами-початківцями, приймають учнів у піонери і комсомол.

Про суворі роки Великої Вітчизняної війни нагадує братська могила, в якій поховано 860 патріотів, закатованих фашистами. В центрі селища стоїть пам'ятник герою Великої Жовтня.

Більш детально з історією селища можна ознайомитись в краєзнавчому музеї, який налічує понад 100 тисяч експонатів.

На лівому березі річки Убідь в урочищі Замостя розташований Сосницький будинок відпочинку. Сюди приїжджають трудящі з різних міст і сіл країни. Уже в IX—X ст. тут існувало

Не можна хоч на годину не зупинитись у Мені. Вже в IX—X ст. тут існувало поселення. В центральній частині сучасного селища збереглися залишки стародавнього дитинця й сліди валу. На околицях Мени археологи вивчають залишки курганного могильника IX ст. і селища XI—XII ст.

Менз була сотенним містечком Чернігівського полку в XVII ст. Її населен-

ня брало участь у війні з шведськими інтервентами. В Менському музеї зберегається грамота Петра I, якою за хоробрість в боях із шведами було нагороджено менського сотника І. В. Сахновського. Крім історико-краєзнавчих матеріалів, тут експонуються матеріали про відбудову народного господарства, героїку Великої Вітчизняної війни.

Щороку загони піонерів і комсомольців Менської середньої школи під керівництвом вчителів-істориків вирушають у похід стежками героїчної слави своїх батьків; розшуковують імена воїнів, загиблих у Велику Вітчизняну війну, збирають старовинні побутові речі для музею. Все, що стосується історії рідного краю, цікавить юних слідопитів, дослідників і охоронців культурної спадщини народу.

* * *

В 38 кілометрах від Чернігова розкинулось мальовниче селище міського типу Береза. Вперше згадується в літопису під XII ст. як досить розвинене місто. Береза майже зовсім була знищена татаро-монголами в XIII ст.

У 1618 р., коли Чернігівщину захопили польські феодали, Березна стала власністю магнатів Потоцьких. Визволене від польського панування в 1648 р. містечко стало центром козацької сотні.

За роки Радянської влади Березна перетворилася в одне з передових селищ району. Тут працює цегельний завод, відділення «Сільгосптехніки».

Седнів.
Кам'яниця Лизогубів.
XVII ст.

Седнев.
Дом Лизогубов.
XVII в.

В Березні народився професійний революціонер Іван Павлович Товстуха. На XVII з'їзді партії його було обрано кандидатом у члени ЦК ВКП(б). Був членом ЦВК СРСР.

Далі наш шлях лежить на Седнів — селище, яке розташувалось на правому березі річки Снов. Старовинна назва Седнева Сновськ виникла десь у VIII—IX ст. У 1068 р. біля стін Сновська чернігівський князь Святослав Ярославич зустрів половців і вщент знищив кількатисячний загін ворога.

У 1239 р. Сновськ розорили татаро-монголи. Потрапивши під владу литовських феодалів, місто було знову укріплене. За переказами, назва Седнів виникла відтоді, коли одного разу татари після тривалої облоги міста не змогли оволодіти ним і змушені були відступити. Вони назвали захисників фортеці «седнями».

З кінця XVII ст. Седнів стає власністю козацьких старшин Лизогубів. Юхим Лизогуб брав участь в Азовському поході Петра I і разом з козаками відзна-

чився в боях. Про це розповідається на меморіальній плиті в Єлецькому Чернігівському соборі, де в 1715 р. поховано відважного старшину.

Серед буйної зелені, на самому урвищі, збереглася пам'ятка архітектури тих часів — кам'яниця Лизогубів. За планом вона являє собою «хату на дві половини». Вікна в товстих стінах виходять на мальовничі заріччя. На головному фасаді «ганочок». Вигляд казковості кам'яниці надає башта, завершена зубчастою огорожею.

Серед інших архітектурних пам'яток Седнева являють інтерес два храми — Благовіщенський і Юр'ївський.

Благовіщенську церкву споруджено наприкінці XVII ст. як храм-усипальницю. В її просторих підвалах поховано членів сім'ї Лизогубів.

Художній облік споруди відрізняється неповторною оригінальністю. Майстри минулого виявили тут у повній мірі свій талант і вміння використовувати архітектурні форми. Понизивши об'єм виступів хреста, вони збудували тільки одну центральну баню на високому барабані. Силует церкви створює враження приземкуватості, вона ніби розпласталась на землі. Але як тільки ми увійдемо всередину, це враження зникає. Невисокі бокові приділи, перекриті склепінням, з'єднуються з центральною високою аркою, далі — з центральною баштою. Стрілчасті обриси вікон і арокних проїмів в інтер'єрі нагадують готичні риси, але в пластичному вбранні відчувається чернігівська цивільна архітектурна школа, особливо в наличниках вікон.

Юр'ївська церква — дерев'яна, одноканонна, хрещата в плані. Збудована в XVIII ст. За реставраційним планом Держбуду УРСР відбудовується.

Сьогоднішній Седнів пишається сучасними новобудовами. На одному з мальовничих схилів парку височить сучасна архітектурна споруда — Будинок творчості художників України.

В «Повісті временних літ», в якій є повідомлення про переможний похід Олега на Царград, Чернігів згадується під 907 роком. Тоді Візантія зобов'язалася давати данину на руські міста: Київ, Чернігів, Переяславль, Полоцьк, Ростов, Любеч і на інші міста.

Вже в той час Чернігів був значним адміністративно-культурним і торговельним центром.

Забудова і зростання Чернігова проходили поступово. Найінтенсивнішими періодами були XI—XIII ст.

В 1024 р. місто захопив син Володимира Великого князь Тмутараканський Мстислав і оголосив його «стольним градом».

Ставши господарем величезної території, західним кордоном якої був Дніпро, південно-східний сягає до Північного Кавказу, а північні схили — рік Оки й Москви, Мстислав почав перебудовувати свою столицю. «Дітинець» (або кремль) — укріплене ядро феодальної знаті — він перетворив в релігійно-політичний центр князівства. Від міста його відокремлювали глибокі вали і рови довжиною біля 1600 м. З південно-східного боку йшов природний крутий схил, який спускався до річки.

Другим кільцем укріплень був «окольный град», а за ним лежало «предграддя».

Десять біля 1035 р. в центрі «дітинця» Мстислав заклав Спаський собор, але побачити його готовим князеві не прийшлося, бо в 1036 р. він помер. Літописець з жалем записав: «Мъстислав изиде на лови, розболеся и умре. И положиша и в церкви у святого Спаса, юже, се сам заложил...»*.

* Літопис за Лаврентіївським списком, 6544 (1036) р. Цей запис літопис за Іпатіївським списком подає під 1034 р.

Звідси й почнемо знайомство з історичними пам'ятками Чернігова. Спаський собор — одна з найдавніших споруд, що збереглася до наших часів.

Храм являє собою прямокутну за планом п'ятибаневу споруду, поділену двома рядами стовпів на три нефи з півкруглими апсидами на сході. В старовину собор був оточений каплицями-усипальницями. На західному фасаді була

Чернігів.
Театр ім. Т. Г. Шевченка.
На задньому плані —
П'ятницька церква.
XII ст.

Чернігов.
Театр ім. Т. Г. Шевченка.
На задньому плані —
Пятницкая церковь.
XII в.

башта зі сходами на хори, а на протилежному розі — церковка-хрещальня.

Первісний вигляд собору повністю не зберігся. Перебудови відбулися в XVIII—XIX ст. Було надбудовано сходову вежу, а на місці хрещальні звели нову вежу. Усім баням і баштам собору надано невластивої їм форми. Усипальниці розібрано, на їх місці (і до західного фасаду) прибудовано тамбури з барочними декоративними фронтонами. Стіни оштукатурені.

Зміни відбулися і в інтер'єрі. Біломармурові колони було обкладено цеглою. Над старовинною підлогою з шиферних плит з інкрустаціями з'явилися нові нашарування. Майже зовсім зникли фрески тих часів.

Іконостас у храмі різьблений, створений ніжинськими майстрами Савою Волощенком і Степаном Білопольським в 1793 р. за проектом Калузького архітектора Яснішина. Малярські і позолотні роботи виконував Тимофій Мизко із м. Борзни.

Ретельні реставраційні роботи українськими майстрами провадяться щороку. Поступово відновлюється первісний вигляд цієї унікальної споруди.

Ліворуч Спаського собору стоїть храм Бориса і Гліба. Закладено його біля 1120—1123 рр. як усипальницю чернігівських князів. Споруда має три ніші — аркосолі.

Новим в архітектурі Борисоглібського собору тих часів був аркатурний пояс із збірних керамічних піварочок і кронштейнів, а також різьблених білокам'яних капітелей на півколонах фасадів.

Чернігів.
Архітектурні пам'ятки
заповідника на Валу
(загальний вигляд).

Чернигов.
Архитектурные памятники
заповедника на Валу
(общий вид).

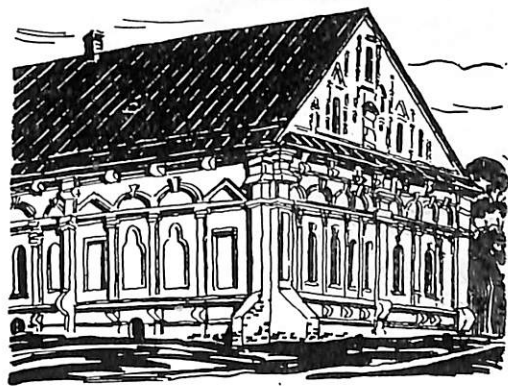
За часи існування собор зазнав значних перебудов. У XVII ст. польські загарбники перетворили його під Домініканський костіол.

За проектом відомого радянського архітектора М. В. Холостенка в 1958 р. відновлено первісний архітектурний вигляд храму, білокам'яні капітелі встановлені із оргскла.

На жаль, в інтер'єрі час знищив більшість фресок. Орнаменти навколо віконних прорізів виконано українськими реставраторами по залишках давніх фресок.

За Борисоглібським собором, на місці старовинного валу — колишнього укріплення «дітинця» — стоїть Колегіум. Це цікава архітектурна пам'ятка. Довгий двоповерховий корпус примикає до чотириповерхової дзвіниці, яка стала композиційною домікантою архітектурно-просторового комплексу колишнього центру. Він споруджувався неодноразово і кілька разів перебудовувався. Найстаровинніша східна частина скромно оздоблена фігурними фронтона-

чиками над порталом. Середня ж, більш пізня, завдяки соковитому декору має вигляд пишних шат. Гра світла і тіней на різьбленому оздобленні зовнішніх стін Колегіума, особливо в ясний день, створює враження якогось казкового килима. Цікаві тут і керамічні прикраси — кронштейни колонок, розетки і сюжетні рельєфи.

Чернігів.
Будинок Лизогуба.
90-і роки XVII ст.

Чернигов.
Дом Лизогуба.
90-е годы XVII в.

З горизонтальним об'ємом споруди контрастує башта, вінець якої складається з восьми півциліндрів і барочної главки.

Суворі оборонні архітектурні риси з часом відійшли в минуле. На їх місце прийшли життєрадісні форми. Сучасні українські майстри творчо переробляють надбання минулого і створюють свій власний стиль в архітектурі — українське барокко. Найяскравіше це можна простежити на колишньому будинку Лизогуба. За планом будинок наслідує структуру звичайної хати «на дві половини», тільки більшої за розміром. Тут замість двох кімнат — чотири і двосіней замість одних. Головний вхід виходив на міську площу XVII ст., чорсіней замість одних. Одноповерхова цегляна споруда з товстими стінами і глиний — на садибу. Одноповерхова старшина зберігала своє майно, — така основа будинку Лизогуба. Але оздоблення зовнішніх стін робить його незвичайним.

Всі чотири фасади прикрашено різноманітними деталями. Стіни прорізано нішами й численними вікнами, які обрамлено фігурними наличниками, колончиками, фронтонами. Тільки один фасад у бік колишнього валу видається

скромнішим, його прикрашають трикутні фронтончики і наличники навколо ніш.

Нині тут розміщується експозиція живопису Чернігівського державного історичного музею.

Вийшовши з будинку Лизогуба, піднімаємося на невисокий пагорб. Звідси як на долоні видно все місто з задеснянськими далями.

На початку XVI ст. тут було споруджено замок. І тепер видно сліди його п'яти бастіонів. Наприкінці XVIII ст. замок знесли.

В центрі міста серед берізок і ялин на місці зруйнованого під час Великої Вітчизняної війни будинку міського комітету Комуністичної партії стоїть пам'ятний знак з написом про те, що звідси в 1941 р. пішли в ліс для організації партизанського руху 186 чоловік. Трохи далі знаходиться братська могила героїв громадянської і Великої Вітчизняної воєн.

Звідси кілька хвилин ходу до меморіальної Алеї героїв. Її закладено в пам'ять воїнської слави батьків. У перспективі Алея героїв — найдавніша пам'ятка бойової слави чернігівського козацького полку. Цей шедевр вітчизняної архітектури збудовано на честь героїв азовського походу, в якому відзначилися козаки чернігівського полку. Трохи далі — Катерининська церква.

Храм п'ятибаневий, центричного типу. Він вражає могутнім рухом архітектурних мас у височінь. Башти, пілястри, вікна, напівколони — все лине до безкрайніх голубих просторів і сонця.

Храм сильно постраждав під час німецько-фашистських бомбардувань. Зовсім згорів чудовий ажурний, різьблений з позолотою іконостас. Після війни республіканські науково-дослідні реставраційні майстерні реставрували Катерининську церкву, яка знаходиться під охороною держави.

За межами «окольного града» наприкінці XII ст. було споруджено П'ятницьку церкву. В цій архітектурній споруді втілено високі народні ідеали, його художні і естетичні смаки.

Старовинний майстер по-своєму вирішив ряд архітектурних питань. Зокрема, він здійснив перехід від основного масиву до підбанника за допомогою арок-закомар, розташованих трьома уступами. Невисокі аспиди мають незначний виступ. Маса храму стрункі, їх рух угору підкреслюють стрілочасті форми закомар, вікон, ніш, стрункі пучкові пілястри, тоненькі колонки на апсидах.

В інтер'єрі все просто, ніяких складних членувань.

На жаль, первісну споруду було зруйновано татаро-монголами. Пізніше під час добудов її вигляд було значно змінено.

В 1943 р. церкву зруйнували фашисти. Після війни видатний радянський вчений архітектор П. Д. Барановський відновив храм-пам'ятник у первозданному вигляді.

Неподалік від Алеї героїв знаходиться Єлецька гора з архітектурним комплексом однойменної назви монастиря, який, очевидно, був споруджений у другій половині або середині XII ст.

Чернігів.
Курган «Чорна могила».
Чернігов.
Курган «Черная могила».

Єлецький монастир складається з кількох архітектурних пам'яток, основним з яких є Успенський собор. Спочатку храм був однобаневим. Три менші глави добудовано вже в XVII ст. Всередині храм розписано чудовими фресками, які зараз відновлюються досвідченими реставраторами.

До південного фасаду собору в 1698 р. було прибудовано усипальницю Лизогубів.

Дзвіницю споруджено в XVII ст. Тоді ж було обнесено цегляною стіною усю садибу, прибудовано келії.

На території Троїцького монастиря зберігся будинок архієрея — дерев'яна споруда на цегляному фундаменті.

Поруч з Єлецьким монастирем знаходиться курган «Чорна могила» — археологічна пам'ятка Х ст.

Курган «Чорна могила» здавна приваблював учених. За переказами у кургані поховано засновника Чернігова князя Чорного. Але документально ця версія не підтверджується. Під час розкопок тут знайдено багато унікальних ювелірних виробів із золота і срібла.

Від «Чорної могили» до будинку-музею класика української літератури М. М. Коцюбинського веде вулиця Воровського. Тут М. М. Коцюбинський написав найкращі свої твори «Гата Моргана», «Тіні забутих предків» та ін. Серед частих гостей М. М. Коцюбинського були письменники П. Г. Тичина, В. М. Блакитний. Мабуть, не раз у своїх бесідах вони згадували про О. С. Пушкіна, Т. Г. Шевченка, М. В. Гоголя, М. І. Глінку, які зупинялись у Чернігові під час подорожей і милувались історичним містом.

Оглянувши кімнати меморіального будинку, попрямуємо на Болдині гори, де поховано М. М. Коцюбинського. Тут у 1955 р. встановлено пам'ятник видатному українському письменнику — бронзове погруддя на п'єdestалі з чорного лабрадориту. На Болдиних горах над урвищем височить обеліск — могила Невідомого солдата з палаючим вічним вогнем.

Біля підніжжя Болдиних гір знаходяться Іллінський храм і Антонієві печери. Це територія старовинного Іллінського монастиря, заснованого в 1069 р.

Іллінська церква дійшла до наших днів із значними перебудовами. В 1649 р. з заходу до неї було прибудовано гранчасте приміщення, завершене банею, а також споруджено баню над апсидою, завдяки чому храм став трибаневим.

Интер'єр церкви невеликий за розмірами. В 1774 р. після ремонту тут було встановлено новий іконостас у зигзагоподібному плані. Ліворуч церкви знаходиться вхід до печер.

Міська організація Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури і, зокрема, секція спелеологів, ентузіасти — робітники, інженери, службовці підприємств і установ міста — провели дослідження печер, розчистили і допомогли обладнати їх для огляду туристів.

Від Іллінської церкви крутою стежкою піднімемось до Троїцько-Іллінського монастиря (друга половина XVII ст.). Привертає увагу 58-метрова дзвіниця з годинником у верхньому, п'ятому ярусі. Колись у першому ярусі був головний вхід на територію монастиря.

В центрі садиби височить Троїцький собор — пам'ятка архітектури кінця XVII ст.

З метою розширення Іллінського монастиря в другій половині XVII ст. починаються значні роботи по зведенню культових і господарських споруд: південно-східного на південно-західного корпусів — келій, трапезної з Введенською церквою (1677—1679 рр.), Троїцького собору (1679—1695 рр.), п'яти-ярусної дзвіниці висотою близько 60 м. Після цього монастир став називатись Троїцько-Іллінським. Головною спорудою комплексу є Троїцький собор.

В основі плану собору лежить тип давньоруського тринефного шестистовпного храму. Але цей тип у даному випадку має істотні зміни, які полягають в тому, що в трансепті з'являються виступи, а на західному фасаді виводяться невеликі симетричні башти. Масив храму більш розчленований, площину стін розбито нішами і вікнами з фігурними наличниками.

В інтер'єрі багато світла. Могутні підпружні арки легко несуть величезну баню. На жаль, первісний іконостас, який по ширині займав увесь храм, а висотою був 20 м, замінено новим у 1731—1734 рр.

На півдні розташована Введенська трапезна церква, довгий одноповерховий корпус якої зі сходу увінчано двома банями. Вікна й двері вдало оздоблені ритмічним рядом колочок і трикутними фронтонами. Праворуч від входу стоїть невелика споруда. Колись тут містилася славнозвісна Іллінська друкарня, в якій з 1679 р. видавалися твори не тільки релігійні, а й літературні. Ці художньо оформлені книги можна побачити в Чернігівському історичному музеї.

Увесь комплекс монастиря було обнесено цегляними мурами з баштами.

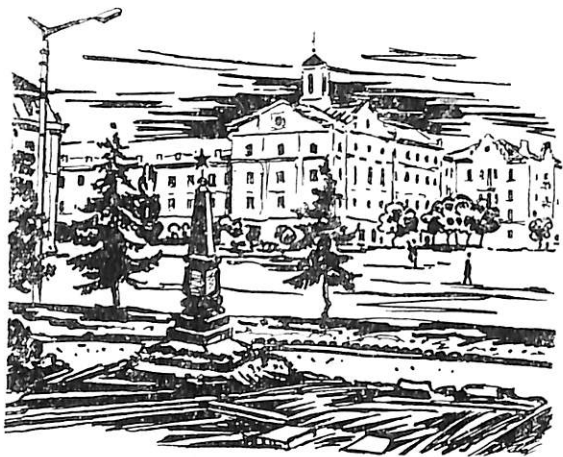
З садиби монастиря вийдемо на вулицю ім. Щорса. Вона виведе нас до нового житлового району з добротними будинками, оздобленими орнаментом з цегли і керамічних плиток. Про його красу дбає все місто: район має стати головним в'їздом до центру Чернігова.

На вулиці Леніна, на фоні широкого скверу височить пам'ятник В. І. Леніну.

Радянську владу в Чернігові було встановлено 19 січня 1918 р. Але весною того ж року на Україну вдерлися фашистські окупанти. 12 березня вони захопили Чернігів. Трудящі міста під керівництвом більшовицької організації повели активну боротьбу проти ворога. У травні 1918 р. був створений підпільний губактивну боротьбу проти ворога. У травні 1918 р. був створений підпільний губком і губревком. Почала виходити газета «Рабочий и крестьянин».

12 січня 1919 р. Богунський полк під командуванням М. О. Щорса визволив Чернігів від окупантів і петлюрівців.

Під час наступу денікінців у вересні 1919 р. в Чернігові тимчасово перебував Радянський уряд України. Після багатоденних упертих боїв 13 жовтня 1919 р. наші війська залишили місто. Та вже 6 листопада, напередодні 2-ї річниці Великого Жовтня, червоноармійські полки визволили Чернігів від денікинських полчищ, і він знову став радянським. Місто швидко відбудовується. Ростуть підприємства, споруджуються житлові будинки.

Чернігів.
Площа ім. В. В. Куйбишева.
Чернігов.
Площадь им. В. В. Куйбишева.

Страшну трагедію пережило місто в суворі роки Великої Вітчизняної війни. Фашистські варвари значну частину його перетворили в руїни і згарища. 21 вересня 1943 р. війська Центрального фронту після запеклих боїв визволили Чернігів.

Багато пам'ятних місць нагадують молодому поколінню про героїчний опір загарбникам. На площі ім. В. В. Куйбишева стоїть меморіальний будинок обласного виконкому. На його башті доблесні радянські воїни в день визволення міста підняли Червоний прапор. Поруч у сквері знаходиться могила командира Чернігівського партизанського з'єднання Героя Радянського Союзу М. М. Попудренка. У цьому ж сквері височить братська могила воїнів, які віддали своє життя за визволення Чернігова.

На місці згарищ виросли нові житлові квартали і масиви. Майже в два з половиною рази збільшилось населення міста.

Повністю відбудована і значно розширена промисловість міста.

Крім велетнів хімічної та текстильної промисловості, за останні роки розвинулась промисловість будівельних матеріалів.

Вийдемо на головну магістраль Чернігова — вулицю Леніна. На просторій площі ім. В. В. Куйбишева красуються чудовий музично-драматичний театр, готель «Десна», кінотеатр ім. Щорса. Від пам'ятника В. І. Леніну магістраль набирає широкого простору, на якому вишикувалися нові торговельні, побутові, житлові будинки, партійні й громадські установи.

Великі зміни сталися і в культурному житті міста. Тут є педагогічний інститут, музичне і медичне училище, багато середніх і восьмирічних шкіл тощо. В 1960 р. відкрито філіал Київського ордена Леніна державного політехнічного інституту. Крім того, працюють експедиція Українського науково-дослідного інституту. Крім того, працюють експедиція Українського науково-дослідного інституту землеробства, Всесоюзний науково-дослідний інститут машин для виробництва синтетичних волокон. Є обласна філармонія, багато кінотеатрів і кіноустановок, Будинки культури, бібліотеки, численні спортивні майданчики, стадіон.

В архітектурно-художньому рішенні новобудов промислового, культурного і житлового призначення використовуються декоративні можливості цегли та кахельних плиток.

Одночасно з реконструкцією старих будинків і створенням нових вулиць, кварталів, мікрорайонів провадяться роботи по озелененню міста, встановлюються пам'ятники видатним революціонерам, вченим, воїнам, письменникам.

На вулиці М. Щорса виріс новий Палац хіміків. А на Комуністичній — плазвальний басейн і Будинок експедиції Українського науково-дослідного інституту водного господарства...

Росте і оновлюється старовинне місто Чернігів — мальовничий куточок Радянської України зі славним минулим і сонячним майбутнім.

З М І С Т

ВСТУП	5
КОЗЕЛЕЦЬ	10
БАТУРИН	18
ГЛУХІВ	21
НОВГОРОД-СІВЕРСЬКИЙ	33
НА ШЛЯХУ ДО ЧЕРНІГОВА . . .	40
ЧЕРНІГІВ	44

Мария Васильевна Зубенко-Царева

УВЛЕКАТЕЛЬНОЕ ПУТЕШЕСТВИЕ (На украинском и русском языках)

Редактор *П. В. Сміценко*
Малюнки художника *Л. Б. Могучева*
Обкладинка художника *Г. І. Шевцова*
Художній редактор *М. С. Величко*
Технічний редактор *Л. Г. Морозко*
Коректор *Г. Г. Бондарчук*

БФ 03253. Здано на виробництво 20. VII.
1971 р. Підписано до друку 13. IX. 1971 р.
Папір крейдяний 60×70¹/₁₆=1,75 паперових.
3,5 фіз., 2,66 умовн., 2,56 обл.-вид. арк.
Зам. 892. Тираж 6600 прим. Ціна 35 коп.

Издательство «Будівельник»,
Киев, Владимирская, 24.
Киевская книжная типография № 6.
Киев, Выборгская, 84.

ШАНОВНІ ЧИТАЧІ!

У видавництві «Будівельник» готується до друку сувенірний комплект книг, присвячених 50-річчю створення СРСР, **«Будови дружби»** (колектив авторів, мова російська, орієнтовна ціна 4 крб.).

Це подарункове видання, яке складається з 8 книг: Україна — Росія, Україна — Білорусія, Україна — Узбекистан, Україна — Закавказзя (Грузія, Вірменія, Азербайджан), Україна — Прибалтика (Литва, Латвія, Естонія), Україна — Середня Азія (Киргизія, Таджикистан, Туркменія), Україна — Молдавія.

Читачі довідаються про звитяжну працю будівельників України, які брали участь у спорудженні промислових, енергетичних, транспортних та інших об'єктів, розташованих на всій території нашої багатонаціональної Батьківщини. В книгах розповідається про дружбу і взаємодопомогу будівельників усіх народів Радянського Союзу.

Видання ілюстроване, упаковане в гарно оформлену коробку. Сувенірний набір розрахований на широке коло читачів, партійних та комсомольських працівників, агітаторів на будовах, керівників будівельних організацій.

Замовлення на це видання можна оформити в будь-якій книгарні.

